

SZENT ATANÁZ GÖR. KAT. HITTUDOMÁNYI FŐISKOLA
INSTITUTUM SANCTO ATHANASIO NOMINATUM

ATHANASIANA

48

Nyíregyháza
2019

SZABÓ Péter

Exarchátus és kormányzás, valamint az élükön álló főpásztorok

Fogalmi tisztázások a hazai görögkatolikus szóhasználatához*

TARTALOM: Bevezetés; 1. A részegyházak és vezetőik megnevezése a régi kánonjogi szóhasználatunkban; 2. Átmenti időszak: a kánonjogi szóhasználat fokozatos fejlődése a régi jogtól a keleti kodifikációig; 3. A Miskolci Apostoli Exarchátus helyzetének rendeződése (2011-től); Összegzés.

PÉTER SZABÓ: Exarchate, Apostolic Administration and the Corresponding Hierarchs: Clarification of Concepts in Hungarian Greek Catholic Terminology
The term ‘Exarchate’ has been used to denote a rather wide range of different imperial and ecclesiastical offices from Antiquity. The present paper pursues two goals: on the one hand, it proposes to offer a review of the usage of the term in Hungary with reference to the Greek Catholic jurisdictional unit of Miskolc. On the other hand, it also seeks to pinpoint the date of the appearance of this legal institution in the course of the modern codification of Oriental Canon Law. The small organisational unit named after the town of Miskolc was founded as an ‘Apostolic Administration’ (1924), initially with an Apostolic Administrator at its head. The *Annuario Pontificio* begins to apply the title ‘Apostolic Exarch’ to the same hierarch from 1941. However, the jurisdictional unit is labelled ‘Apostolic Exarchate’ only from 1957, while this appellation emerges as a chapter heading in the yearbook only as late as 1964. In this vein, the exact name of the unit in question was initially ‘Apostolic Administration’, presided over by an Apostolic Administrator. Thereafter, the Administration was briefly headed by a hierarch with the title ‘Exarch’. Interestingly enough, subsequently, the previous situation happened to be inverted: The unit meanwhile renamed into ‘Apostolic Exarchate’ in the official terminology would be governed by Apostolic Administrators for over 60 years (1946–2011). (This could be attributed to the fact that the Apostolic Exarchate of Miskolc was entrusted to the incumbent Eparch of Hajdúdorog during that period.) Finally, the paper also attempts to identify the emergence of the term ‘Exarchate’ in modern codification. Based on previous research in the field, it seems that the expression was incorporated in the draft of the first Oriental Code thanks to Cyril Korolevsky’s proposal in the mid-30s (see: Footnote 45).

*MTA-SZAGKHF Lendület Görögkatolikus Örökség Kutatócsoport

Bevezetés

A kánonjogi szaknyelv – akárcsak bármely más tudományterületé – sajátos fogalomkészlettel rendelkezik, amely használata odafigyelést és precizitást igényel. A jelen írással néhány olyan hivatalmegjelölés jelentésbeli különbségeire szeretném felhívni a figyelmet, amelyek esetében helyi szóhasználatunk a legutóbbi időkhöz pontatlanságokat mutat. Ez bizonyos mértékig talán érthető is, mert a szóban forgó intézmény esetében maga a hivatalos egyházi terminológia is fejlődött. Így valójában inkább csak arról van szó, hogy a szóhasználatunkban a beállt változásokat hosszú időn keresztül nem tudatosítottuk, vagy legalábbis nem mindig érvényesítettük megfelelő következetességgel.

*

A „részegyház” (*Ecclesia particularis*) az Egyház alapvető teológiai-jogi szerveződési egysége.¹ Mintatípusa az egyházmegye (*eparchia*), de a katolikus kánonjog több mint féltucat további olyan szervezeti formát ismer, melyek jogilag – és bizonyos mértékig teológiaiilag is – az eparchiával esnek hasonló elbírálás alá. Nálunk ma ez utóbbiak közé a pannonhalmi „területi apátság”, illetve személyi alapú szerveződési egységként a „katonai ordinariátus” sorolható.² A közelmúltig azonban egy további részegyház típusra, tudniillik az „apostoli exarchátus”-ra (korábban kormányzóság/ adminisztrátúra) is létezett példa.

1 Érdemes megjegyezni, hogy a „részegyház” kifejezés neologizmus, s teológiaiilag távolról sem problémamentes; lásd WINFRIED AYMANS, „Die *Communio Ecclesiarum* als Gestaltgesetz der einen Kirche”, in *Archiv für katholisches Kirchenrecht* 139 (1970) 69–90, 73; HERVÉ LEGRAND, „Communio Ecclesiae, communio Ecclesiarum, communio Episcoporum”, in ANTONIO SPADARO – CARLOS M. GALLI (a cura di), *La riforma e le riforme nella Chiesa* (Biblioteca di Teologia Contemporanea 177), Brescia 2016, 159–188, 166–168. A keleti törvénykönyv szerkesztői, egyes zsinati szövegek szóhasználatát követve (*OE* 2, *LG* 13c, *UR* 14a), továbbra is a részegyház („*Ecclesia particularis*”) kifejezést szerették volna alkalmazni a korábban rítusoknak nevezett keleti katolikus közösségek jelölésére. A latin kodifikátorok azonban mereven ragaszkodtak ahhoz, hogy e terminust a latin törvénykönyv az egyetlen püspök irányítása alatt álló kormányzati egységek jelölésére tartsa fenn. A *CIC* ’83 kihirdetése után a keleti kodifikátorok így a „béke kedvéért” – és az előre borítékolható terminológiai zavar elkerülése érdekében – végül lemondtak eredeti szándékukról; lásd *Nuntia* 22 (1986) 23; továbbá GEORGE NEDUNGATT, „*Ecclesia universalis, particularis, singularis*”, in *Nuntia* 2 (1975–76) 75–87.

2 Vö. *CIC* 368. kán.; ERDŐ PÉTER, *Egyházjog*, Budapest 2014, 310–317. (A korábbi fegyelemhez lásd BÁNK JÓZSEF, *Egyházi jog: az egyházi alkotmányjog alapjai*, Budapest 1958.)

I. A részegyházak és vezetőik megnevezése a régi kánonjogi szóhasználatunkban

A történelmi királyság szétdarabolása nyomán, 1920 után az egykori egyházmegyei székhelyek csak fele maradt hazánkban, mi több, négy egyházmegyét – az egrit, a vácit, a veszprémit és a székesfehérvárit – leszámítva, ezek is jelentős területi veszteségeket szenvedtek.³ A széteső egyházmegyéek főpásztor nélkül maradt részeit gyakran apostoli kormányzóságokká szervezték. Erre került sor, mint tudjuk, az eperjesi eparchiából itt maradt húsz paróchia esetében is.⁴ Ennek következtében tehát – a régi egyházi törvénykönyv tipológiáját követve⁵ – hazánkban a hagyományos *egyházmegyéek* és a pannonhalmi *független apátság* mellett, új részegyház típusként az apostoli kormányzóság is megjelent.⁶

*

Az *apostoli kormányzóság* („administratura apostolica”) intézménye és különösen is az apostoli *kormányzó* jogi alakja, hivatala – sokrétű lehetséges szerepköréből adódóan – hagyományosan igen rugalmas.⁷ Ennek be-

3 GERGELY JENŐ, *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*, Budapest 1997, 41. skk.; lásd még SALACZ GÁBOR, *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt*, München 1975; SEBŐK LÁSZLÓ, „A katolikus egyházszervezet változásai Trianon óta”, in *Regio – Kisebbségtudományi Szemle* 1991. 2. évf. 3. sz.

4 Lásd SZÁNTAY-SZÉMÁN ISTVÁN, „A Miskolci Apostoli Kormányzóság első tizenöt éve (1925–1940)”, in *A Miskolci Görög Szertartású Katolikus Apostoli Kormányzóság története, területi és személyi adatai fennállásának 15. éves évfordulóján*, Miskolc 1940, 3–21; PIRIGYI ISTVÁN, *A magyarországi görög katolikusok története*, Nyíregyháza 1990, II, 205–213, 244–246; SZABÓ PÉTER, „75 éves a miskolci apostoli exarchátus. Az apostoli exarchátus jogintézménye, különös tekintettel a magyar görögkatolikus egyház jogállására”, in *Athanasiana* 10 (2000) 151–158; VÉGHSEŐ TAMÁS, *Our Paths – A Historical Retrospection*, in „... you have forese en all of my paths...” *Byzantine Rite Catholics in Hungary*, Strasbourg 2012, 6–112, 56–60; Uő, „I rapporti tra la Sede Apostolica e la Chiesa greco-cattolica ungherese nel periodo interbellico”, in ANDRÁS FEJÉRDY (a cura di), *Rapporti diplomatici tra la Santa Sede e l’Ungheria(1920–2015)*, (Atti e documenti 45), Città del Vaticano 2015, 195–225, 204–206.

5 E kódex bizonyos jelek szerint a hazai görögkatolikusokra nézve is irányadónak tűnt. Ezt sugallja Miklósy István egy (megkésett) körlevélbeli tájékoztatása (n. 2187/1925), mely szerint a Hajdúdorogi Egyházmegyében a régi latin törvénykönyv (*CIC1917*) bizonyos megszorításokkal kezdettől (1918. május 19-től) kötelező lett volna.

6 E jogintézmények régi kódex szerinti lényegi vonásainak rövid magyar nyelvű áttekintéséhez lásd BÁNK, *Egyházi jog* (2. lj.), 101 skk. 94–97, 87–93.

7 A jogintézmény alapvető kánonjogi szakirodalmához lásd például: THOMAS J. McDONOUGH, *Apostolic Administrators. A Historical Synopsis and Commentary* (Canon Law Studies 139), Washington 1941; JOSÉ LANDETE CASAS, „Administración apostolica”, in JAVIER OTADUY – ANTONIO VIANA – JOAQUÍN SEDANO (dir.), I, *Diccionario General de Derecho Canónico*, Pamplona 2012, 199–203, 203; JERZY P. BEDNARZ, *L’administración apostólica como figura especial*

tudhatóan mind történelmi látószögben, mind a hatályos jogot tekintve különböző megjelenési formáival találkozhatunk.

Az apostoli *kormányzók típusai* közti világos megkülönböztetés fontos a félreértések, jogszerűtlen kormányzati intézkedések elkerülése végett. Így az adminisztrátor stabilitása és *jogkörei* szemszögéből három fő típust szokásos megkülönböztetni: (1) egy *egyházmegye* élére csak *ideiglenesen* kinevezett apostoli kormányzót;⁸ (2) egy *egyházmegye* élére *tartós* („állandó”) jelleggel állított apostoli kormányzót;⁹ s végül (3) az előbbiekkal szemben nem eparchiát, hanem apostoli *kormányzóságot* („administratura apostolica”) irányító apostoli kormányzót.¹⁰

en la organización eclesiástica (Cuadernos doctorales 22), Pamplona 2008, 145–200; továbbá PHILIPP HOFMEISTER, „Von den Apostolischen Administratoren der Diözesen und Abteien”, in *Archiv für katholisches Kirchenrecht* 110 (1930) 338–392; E. MAGNIN, „Administrateurs apostoliques”, in RENÉ NAZ (par), *Dictionnaire de droit canonique*, tom. I, Paris 1935, 181–192; ACCACIUS COUSSA, *Epitome praelectionum de iure ecclesiastico orientali*, vol. I, Grottaferrata 1948, 393; VITTORIO BARTOCETTI, „Amministratore apostolico”, in *Enciclopedia Cattolica*, vol. I, Città del Vaticano 1949, 1082–1083; GEORG MAY, „Bemerkungen zu den Apostolischen Administratoren und Administrationen”, in *Theologie und Glaube* 78 (1988) 415–429; ANNA BAMBERG, „L’administrateur apostolique. Réalités complexes et vocabulaire flottant”, in *Ius Ecclesiae* 19 (2007) 409–430; STEFAN HAERING – WILHELM REES – HERIBERT SCHMITZ (hrsg. von), *Handbuch des katholischen Kirchenrechts*, Regensburg 32015, 589–590 [Franz Kalde]. (Értemes megjegyezni, hogy a latin egyházfegyelemben – legalábbis a CIC’83 egyetemes normáinak szintjén – az apostoli kormányzó figuráját a különleges jogokkal felruházott segédpüspök alakjával helyettesítették; vö. ADOLFO LONGHITANO, „Le Chiese particolari”, in AA.Vv. *Chiesa particolare e strutture di comunione*, [Il Codice del Vaticano II, 5], Bologna 1985, 47.)

- 8 Értelmszerűen ilyen volt például az új Nyíregyházi Egyházmegyét 2015-ben irányító két apostoli kormányzó jogállása. E típus csak korlátozott jogkörrel irányítja az egyházmegyét. Jogköre az egyházmegyei kormányzóéval azonos. Esetében – és úgy tűnik csak ennél a típusnál – szigorúan érvényesül a „sede vacante nihil innovetur” kánonjogi alapelv is; BÁNK, *Egyházi jog* (2. lj.), 88; lásd még „A défaut de dispositions précises par le souverain pontife, et uniquement dans la mesure où manquent ces dispositions, on s’en tiendra aux principes donnés par les can. 315 et 316 [CIC’1917]. 1. L’administrateur apostolique à titre permanent a les mêmes droits, honneurs et obligations qu’un évêque résidentiel. Boniface VIII lui donnait déjà au Sixte, c. 42, l. I, tit. VI, la plénitude de la juridiction épiscopal. 2. S’il est nommé à titre temporaire ses droits et devoirs seront ceux d’un vicaire capitulaire, même au cas où il s’agit d’un évêque transféré qui garde pour un certain temps l’administration du diocèse qu’il quitte. Il en résulte qu’il ne peut introduire de changement de quelque importance dans le diocèse qu’il ne gouverne que provisoirement et est obligé de transmettre tel quel au futur titulaire: sede vacante nihil innovetur [...]”, MAGNIN, „Administrateurs” (7. lj.), 189.
- 9 Erre tipikus példa, amikor egy kis méretű egyházmegye (tehát nem kormányzóság) vezetését a pápa tartósan egy szomszédos megyéspüspök gondozására bizza (értelmszerűen) apostoli kormányzói minőségben; lásd BÁNK, *Egyházi jog* (2. lj.), 91.
- 10 Noha természeténél fogva ez a részegyházstípus is ideiglenes, az élére állított főpásztor rendszerint mégis az imént említett állandó apostoli kormányzónak megfelelő széles – tudniillik nem az egyházmegyei kormányzóéval, hanem a megyéspüspökével azonos – jogkörrel rendel-

Az apostoli *kormányzóság* természete szerint olyan részegyház, melyet súlyos – rendszerint nem belső egyházi, hanem külső, elsősorban *politikai* háttérű – okból létesítette pápa.¹¹ Nálunk ez a rendkívüli megoldásokat sürgető szituáció a történelmi királyság szétdarabolásából adódott: a rozsnói, kassai, szatmárnémeti, nagyváradi és eperjesi egyházmegyéek területét félbeszelték az új demarkációs vonalak, majd határok, ami következtében az imént említett püspökségek hazánk területén maradt darabjai egyik napról a másikra veszítették el főpásztorukat és székhelyüket.¹²

Így eredetileg a hazánkban maradt eperjesi paróchiák átmeneti kormányzásának biztosítására jött létre – sajátos megoldásként¹³ – a fentebb említett miskolci görögkatolikus *apostoli kormányzóság* is.¹⁴ (Ezt hivatalos

kezik; lásd BÁNK, *Egyházi jog* (2. lj.), 92–93. Ez utóbbi jele, hogy – az ideiglenes egyházmegyei apostoli kormányzótól etérően – első helynök (és nem csak delegátus) kinevezésére is jogosult, illetve a szakirodalom esetében a „sede vacante nihil innovetur” elv kötöttségét sem említi. (Érdemes még megemlíteni, hogy egy – ugyan közvetlenül csak a latin egyházra vonatkozó – szentszéki határozat szerint liturgikus megemlékezés az apostoli kormányzót csak akkor illeti, ha püspökké szentelt; lásd „I. In prece eucharistica nominari debent: [...] c) Administrator apostolicus «sede plena» aut sede vacante, tum permanens tum ad tempus constitutus, qui sit Episcopus et revera toto munere fungatur praesertim in spiritualibus”, SACRA CONGREGATIO PRO CULTU DIVINO, decr. *Cum de nomine episcopi [de nomine episcopi in prece eucharistica proferendo]*, 9. X. 1972, in *AAS* 64 [1972] 692–694, I/c, 693.)

11 BÁNK, *Egyházi jog* (2. lj.), 92–93. Érdemes megjegyezni, az *Annuario Pontificio*-ban az apostoli kormányzóság intézménye csak 1925-től tűnik fel. Az ekkor felsorolt 10 részegyház mindegyike az I. világháborút követő határváltozások, azaz a régi egyházmegyéek politikai okokra visszavezethető szétdarabolódása miatt jött létre; vö. Alta Silesia Polacca (1922), Bačka (1923), Banato Serbo (1925), Bressanone (1921), Danzica (1922), Estonia (1924), Fiume (1920), Temesvar (1923), Tirnava 1922, Tüzt (1923), *Annuario Pontificio* 1925, 351. (Érdekes, hogy e listában az 1924 júniusi alapítású miskolci apostoli kormányzóság még nem szerepel, miközben az 1924 novemberében alapított észtronsági, sőt az 1925 februárjában létesített szerb bánáti adminisztrátúra is megjelenik.)

12 GERGELY, *A katolikus* (3. lj.), 41 skk.

13 Figyelemre méltó, hogy a hazánk területén püspöki székhely nélkül maradt plébániákat – ez esetekben vélhetőleg a határrevízióban reménykedő magyar álláspontot is szem előtt tartva – eleinte rendszerint nem csatolták el a határainkon kívülre került egyházmegyéktől. A 49 kassai, a 19 rozsnói plébániát egészen 1937-es *modus vivendi*-ig, illetve a 19 szatmári és a 24 nagyváradi plébániát az 1930-as román konkordátumig az érintett püspökök egyszerű helynökei – tehát nem apostoli adminisztrátorok – irányították; vö. GERGELY, *A katolikus* (3. lj.), 42–43. Így talán érthető, hogy a miskolci apostoli adminisztrátúra felállítását a magyar kormányt és közvéleményt meglepetésként érte; vö. VÉGHSEÖ, *Our Paths* (4. lj.), 58. (E megoldás ugyanakkor távolról sem példa nélküli. Így már korábban apostoli kormányzóság jött létre az esztergomi főegyházmegye csehszlovák impérium alá kerülő részeiből, a kalocsai főegyházmegye vajdasági vidékeiből, a csanádi egyházmegye bánáti területeiből, valamint a győri egyházmegye örvidéki részeiből is; lásd GERGELY, *A katolikus* [3. lj.], 42, 44; továbbá: 11. lj. Ezen esetekben tehát – bizonyos mértékig – az utódállamok érdekei élveztek elsőbbséget.)

14 Bánk József szerint az apostoli kormányzóság létesítésére az alábbi esetekben szokott sor ke-

latin elnevezése nyomán köreinkben is „adminisztratúraként” emlegették.) A kormányzóság elnevezés – saját rögzült keleti kánonjogi terminológia hiányában – eleinte görög viszonylatban sem számított pontatlannak. Ellenkezőleg, eredetileg ez volt a szóban forgó hierarchikus szervezet hivatalos neve. A fentebb felsorolt öt esetben eszerint nem csak a joghatósági egység vezetője – nálunk Papp Antal, *címzetes* érsek – viselte az apostoli kormányzói titulust, hanem az általa vezetett *részegyház maga* is hasonló–„apostoli kormányzóság” – név alatt szerepelt.

*

A teljesebb terminológiai panoráma – és az ettől remélhető pontosabb hazai szóhasználatunk – kedvéért, érdemes egy másik korabeli funkció, a „káptalani helynök” nevét is feleleveníteni. Ennek a kifejezésnek – mely szintén a reánk korábban nagy hatást gyakorló latin egyházfegyelemből került hozzánk – ma az „ideiglenes *egyházmegyei* kormányzó” feleltethető meg.¹⁵

rülni: (1) ha a körülmények még nem kedveznek egyházmegye felállításának; (2) ha egyházpolitikai megfontolásból fakadó komoly okok egy egyházmegye részterületének bizonytalan időre külön vezetés alá rendelését javallják; s végül (3) ha valamely egyházmegye része politikai határrendezés folytán *de iure et de facto* más állam felségterületére esik, de kánonilag a régi egyházmegyéből még nincsen kihasítva („dismembratio”); BÁNK, *Egyházi jog* (2. lj.), 92–93. A miskolci kormányzóság az itt felsorolt szituációk közül nyilvánvalóan a harmadikkal mutat rokonságot. Fontos azonban megjegyezni, hogy az adminisztratúra megalakításáról szóló, Francesco Marmaggi prágai nuncius által kiadott dokumentum szerint ez esetben a terület kánonjogi leválasztására is sor került: „... Ad haec Sanctitatis Sua, cupiens, quo aptiori fieri potest modo, spirituali dilectissimorum Xsti fidelium bono, graeco-rutheni ritus, providere benigne decrevit, ut paroeciae illae Dioecesium Munkacsiensis et Eperjesensis Ruthenorum, quae inter Dictionis Hungaricae fines remanserunt, in unam Apostolicam coalescant Administrationem, cui laudatus Archiepiscopus titularis D. Antonius Papp praeficiatur. Quae cum ita sint, atquae peculiaribus facultatibus utentes Nobis, pro hoc casu, a SSmo Domino attributis, decernimus atque decernere mandamus ut omnes et singulae paroeciae, graeco-rutheni ritus, ex Dioecibus Munkacsiensi et Eperjesensi, Hungarici regni finibus in praesens contentae, in una eademque Apostolica Administratione canonice constituantur, eiusque regimini et curae, tamquam Apostolicus Administrator, cum omnibus iuribus, praerogativis et obligacionibus Episcopis residentialibus propriis, idem Illmus ac Revmus D. Antonius Papp praeponatur et nominetur...”. (Az 1924. jún. 4.-i dátumú nunciusi dokumentum másolatának rendelkezésemre bocsátásáért ez úton mondok köszönetet Véghseő Tamásnak. (A Bánknál szereplő, imént említett harmadik kategória ellenben valójában nem önálló részegyház – azaz szoros értelemben vett kormányzóság – hanem egy egyházmegye részének apostoli kormányzóra bízása lenne. Ez utóbbi tehát az előző jegyzetben említett rozsnyói [stb.] helyzettel sem azonos, mert ott – mint mondtuk – jó ideig püspöki helynökök kormányoztak.)

¹⁵ Lásd CCEO 221. kán.

A püspök mellett működő szerv főszabályként már a korábbi keleti alkotmányjog¹⁶ szerint is a konzultori testület – vagy magyarosabban a tanácsosi testület – volt,¹⁷ de emellett a székeskáptalan intézménye sem volt ismertetlen.¹⁸ A közép-európai régióban ugyanis – a latin egyházfegyelem mintájára – a görögkatolikus egyházmegyékben is létesültek székeskáptalanok.¹⁹ A püspök mellett működő testületi szervként így korábban a Hajdúdorogi Egyházmegyében is „székeskáptalan” szerepelt.²⁰ Mivel az eparchiát székiüresedés idején ideiglenesen irányító vezetőt a jog előírása szerint nálunk is ez utóbbi testület választotta, így annak megnevezése e korban nem egyházmegyei kormányzó, hanem „[székes]káptalani helynök” volt.²¹ (Ezzel szemben az apostoli adminisztratúrában – mivel ott már nem került sor székeskáptalan létesítésére – ugyanazt átmeneti vezető a „konzultori helynök” megnevezést viselte.²² Ezt ugyanis itt káptalan hiányában – a keleti jog előírásainak egyébként megfelelőbb²³ – tanácsosi testület választotta.)

16 PIUS XII, m.p. *Cleri sanctitati* [De ritibus orientalibus, de personis pro Ecclesiis orientalibus], 2. V. 1957, in *AAS* 49 (1957) 433–603.

17 Vö. „De consultoribus eparchialibus” mp. *Cleri sanctitati*, 458–466. kk.

18 Vö. „Collegii consultorum eparchialium vices in omnibus supplet Capitulum canonicorum ecclesiae cathedralis, ubi hoc constitutum est”; mp. *Cleri sanctitati*, 464. kán. 1. §.

19 Lásd VICTOR POSPISHIL, *Code of Oriental Canon Law. The Law on Persons: Rites – Persons in General – Clergy and Hierarchy – Monks and Religious – Laity* [English Translation and Differential Commentary], Ford City 1960, 199–200; ACACIUS COUSSA, *Epitome praelectionum de iure ecclesiastico orientali (I), Introductio, De ritibus orientalibus, De fontibus, De ecclesiastica hierarchia, Cryptoferratae* 1948, 330–333; továbbá PAPP GYÖRGY, *A munkácsi egyházmegye székeskáptalanjának statútumai*, Ungvár 1942.

20 Vö. JÁNOS HOLLÓS, „Bischof und Kathedra kapitelin der ungarischen griechisch-katholischen Kirche”, in «Kanon». *Jahrbuch der Gesellschaft für das Recht der Ostkirchen*, VII, Wien 1985, 231–241.

21 Eszerint míg Miklósy István hivatalba lépéséig az új egyházmegyét Papp Antal munkácsi püspök apostoli kormányzói minőségben irányította, később mind Bányay Jenő (1937–1939), mind Timkó Imre (1972–1975), illetve 1988-ban Keresztes Szilárd is a hajdúdorogi székeskáptalan által választott káptalani helynöki minőségben látták el az egyházmegye ideiglenes irányítását; vö. PIRIGYI, *A magyarországi* (4. lj.), 110, 134, 180. Ezzel szemben 2007-ben nem került sor „egyházmegyei kormányzó” helyi szintű választására – amire egyébként a *CCEO* 90 szerint már nem a székeskáptalan, hanem az annak helyébe lépő tanácsosok testülete lett volna jogosult –, mert ekkor XVI. Benedek pápa a lemondását benyújtó Keresztes Szilárd megyéspüspök hivatali idejét az utód kijelöléséig „apostoli kormányzói” minőségben meghosszabbította.

22 E funkciót töltötte be Szántay-Szémán István az apostoli kormányzóság első székiüresedése idején, 1945. dec. és 1946. okt. között.

23 Vö. 17. és 18. lj.

E két funkcionárius feladata tehát egyaránt a *széküresedés* átmeneti idejéhez kötődött, illetve kötődik ma is.²⁴ Ilyenek választása – korábban a helynöké a székeskáptalan részéről, míg a hatályos jog szerint a kormányzóé a tanácsosok testülete („konzultorok”) részéről – értelemszerűen nem esedékes, ha a pápa ideiglenes „*apostoli* kormányzót” nevezne ki. Ez utóbbi XVI. Benedek pápa idején elég gyakori jelenség volt, mint ahogy nálunk is tapasztaltuk 2007-ben.²⁵

Az *apostoli* kormányzó – szemben a ma saját hatalmúnak tekintett ideiglenes *egyházmegyei* kormányzóval²⁶ – vikáriusi jelleggel, azaz a pápa *helyetteseként*, annak nevében gyakorolja hatalmát. Apostoli kormányzó kinevezésének egyik lehetséges oka, mint láttuk, az a helyzet, amikor egy főpásztorra –rendkívüli helyzet miatt– a sajátján túl egy másik részegyház irányítását is rábízák. Ez utóbbit megyéspüspöki vagy exarchai minőségben –a kettős helybenlakási kötelezettség teljesíthetatlensége miatt– nem láthatja el. Ezért a második részegyház vezetését csak apostoli kormányzói minőségben végezi. Ez utóbbi feladatkör természeténél fogva *ideiglenes*. Ugyanakkor, mint láthattuk, a hivatal többféle tartóssági fokozatot ismer, s az „átmeneti” kormányzati állapot akár igen hosszú ideig is fennmaradhat. 1946 és 2011 között a hajdúdorogi püspökök kivétel nélkül ilyen oldallagos (azaz kiegészítői) minőségben látták el a miskolci apostoli kormányzóság (majd apostoli exarchátus) irányítását.

*

A precíz szóhasználat érdekében fontos megjegyezni, hogy – mint majd látjuk körülbelül a '60-as évektől – az oldallagos kormányzást biztosító

24 Noha nevében hasonlít a püspököt segítő helynökökre (vö. általános helynök, püspöki helynök, bírósági helynök), a „káptalani helynök” nem a püspök helyettese volt, hanem az őt választó székeskáptalan nevében látta el feladatát. (Érdekes eltérés, hogy a káptalani helynök mai megfelelője az egyházmegyei kormányzó, már saját jogcímen tevékenykedő ideiglenes főpásztornak minősül; lásd 26. l.) A káptalani helynök jogkörét tekintve a megyéspüspökhöz hasonlított, hisz – szemben a püspök helynökeivel – átmenetileg egy teljes részegyház élén állt, s bizonyos megkötésekkel illetve kivételekkel a püspöki hatalom mindhárom ága és szintje teljes terjedelme megillette. (Ezzel szemben a püspök helynökei nem önálló vezetők, továbbá mindig csak egy-egy hatalmi ág – vagy a végrehajtói vagy bírói – terén tevékenykednek.)

25 Igaz, eltérő okok miatt, eleinte – mintegy nyolc hónapig – a 2015-ben alakult nyíregyházi eparchiát is apostoli kormányzói minőségben irányították.

26 Vö. „... egli è *Ordinario del luogo* ai sensi del can. 134, e la sua potestà è propria e non vicaria com'era quella del vicario capitolare della legislazione anteriore, il quale reggeva la diocesi 'loco Capituli' [can. 432, § 1, Codice 1917”, LUIGI CHIAPPETTA, *Prontuario di diritto canonico e concordatario*, Roma [1994], 30.

hajdúdorogi püspökök – szemben Papp Antal címzetes érsekkel – már *nem* azért viseltek „apostoli kormányzó” megjelölést, mert Miskolc esetében egy „apostoli *kormányzáság*” élén álltak, hanem (csak) azért, mert, mint mondtuk, megyéspüspöki (illetve exarchai) minőségben egy főpásztor – a rezideálási kötelezettsége miatt – csak egyetlen részegyház élén állhat. Ez esetükben mindig a Hajdúdorogi Egyházmegye volt. Egy másik részegyház – a két püspöki hivatallal járó egyidejű helybenlakási kötelezettség jogi összeegyeztethetlensége miatt (is) – tehát csak apostoli kormányzói minőségben volt rájuk bízható. A miskolci „adminisztratúra” esetében tehát mind Dudás Miklós, mind Timkó Imre, Keresztes Szilárd, illetve Kocsis Fülöp is az imént említett (kánonjogi összeférhetlenségi) okból kifolyólag viselt – a kánonjogi szóhasználatban időközben lépésről lépésre letisztuló és meghonosodó apostoli *exarcha* titulus²⁷ helyett! – *apostoli kormányzói* hivatalt és megnevezést.

A fentiekkel szemben Orosz Atanáz püspök 2011 és 2015 között már „apostoli *exarcha*” minőségben kormányozta az apostoli exarchátust.²⁸ (A

27 Az apostoli exarcha és exarchátus mai fogalmának kialakulási folyamatához újabban lásd FEDERICO MARTI, „Gli ordinariati per i fedeli di rito orientale: una ricostruzione storico-giuridica”, in *Quaderni di diritto ecclesiale* 28 (2015) 16–36, 28 sk.

28 A hivatalos elnevezéstan szemszögéből a miskolci részegyház „adminisztratúra” megjelölésselilletése, illetve az adminisztratúra és az exarchátus kifejezés felcserélhető használata évtizedünk elejére alkalmazva már nyilvánvalóan pontatlan. (E kettős szóhasználat azonban elvéve a legutóbbi időkhöz felbukkan; lásd pl. VÉGHSEŐ, *Our Paths* [4. lj.], 110; lásd még 34. lj.). A mondottakból kitűnően – legalábbis kánonjogi szemszögéből – szintén pontatlan az exarchátus megjelölés alkalmazása az adminisztratúra első két évtizedére is (i.m., 56; Uő., *I rapporti* [4. lj.], 201). 1924-ben nem apostoli exarchátus, hanem apostoli kormányzáság létesült (lásd 14. lj.). A kánonjogi szóhasználatban – mint láttuk – ekkor még az exarchátus mai fogalma sem volt (egyértelműen) jelen; lásd 44. lj. – Elismerendő ugyanakkor, hogy az exarchátus kifejezés múltba történő visszavetítése a nemzetközi szakirodalomban is elterjedt, sőt gyakran a szentszéki kiadványok sem mentesek tőle. Így például az „Oriente cattolico” már a ’60-as évek elején egyszerűen „exarchátusnak titulálja” a pittsburghi rutén joghatósági egységet, ami azt sugallhatja, hogy e megnevezést születésétől fogva viselte a szóban forgó részegyház; lásd „Pittsburgh (8 magg. 1924) Pittsburghen(sis) – Esarcato apostolico [...] Esarca apostolico per i fedeli di rito bizantino della Subcarpazia S.E.R. Mons. Nicolas Elko, vesc. tit. di Apolloniade”, in SACRA CONGREGAZIONE PER LA CHIESA ORIENTALE, *Oriente cattolico. Cenni storici e statistiche*, Città del Vaticano 1962, 310; hasonlóan szóhasználatához lásd pl. RAYMOND JANIN, „Exarque”, in GÉRARD MATHON – GÉRARD-HENRY BAUDRY (par), *Catholicisme: hier, aujourd’hui, demain*, tome IV, Paris [1956], 862–864, 863. Az említett joghatósági egység azonban – úgy tűnik – kezdetben nem exarchátus néven szerepelt. Az említett statisztikai adattár második kiadásának terminológiája még hűebben tükrözte az eredeti helyzetet: „Ordinariato[!] per i Ruteni oriundi dalla Podcarpazia (8. maggio 1924). Ordinario[!] mons. Basilio Takacs, vesc. tit. di Zela...”, in SACRA CONGREGAZIONE ORIENTALE, *Statistica con cenni storici della gerarchia e dei fedeli di rito orientale*, Città del Vaticano 1932, 216. A kinevezésről

fent mondottakból következően ez azért volt így, mert – az 1946-tól kormányzó előző négy püspökkel szemben – ő már nem oldallagosan, egy másik egyházmegye éléről látta el ennek a részegyháznak az irányítását, hanem helyi, helyben lakó főpásztorként.)

Érdemes végül megjegyezni, hogy az első miskolci hierarchaaki „apostoli *exarcha*” titulust viselt, még Papp Antal címzetes érsek volt, amennyiben – mint alább láthatjuk – az *Annuario Pontificio* félhivatalos szentszéki évkönyve 1941-től – igaz eleinte csak személyére és nem a részegyházára – ezt a hivatali megnevezést alkalmazta.²⁹

*

E ponton – noha a téma nem érinti szorosan a kormányzó/exarcha szóhasználat itt tárgyalt kérdését – lehetséges félreértések megelőzése, tisztázása érdekében is, érdemes egy további kánonjogi intézmény, a „*területi helynökség*” alakzatára is kitérnünk. A püspököt a közigazgatásban helyettesítő helynökök (korábban *vicarius* ma *syncellus*) hatalma egy eparchián belüli szűkebb *területhez* is köthető. Ma nálunk ilyen a budapesti – 1969-től még „szórvány-helynökségként alakított” – területi helynökség.³⁰ Ebbe a kategóriába tartozott – az ugyancsak az egykori Hajdúdorogi Egyházmegye kebelén belül létrehozott – zempléni területi helynökség (2008–2011), valamint debreceni területi helynökség (2014–2015) is.³¹ Ezek létesítése – mivel esetükben *nem* az egyházmegye *külső* határainak megváltoztatásáról van szó, hanem csak az egyházmegyén *belüli* kormányzati (igazgatási) szervezeti egységekről – megyéspüspöki hatáskör.³² (Eszerint sajnálatosan

hírt adó hivatalos közlöny is csak az „ordinárius” (és nem az exarcha) megnevezéssel illeti az első pittsburghi főpásztort: „Titulari episcopali Ecclesiae Zelensi, E. D. Basilium Takacs, electum Ordinarium pro catholicis ritus graeco-rutheni e Podocarpathia, in America emigratis, cum onere residendi in civitate Neo-Eboracensi”, in *AAS* 16 (1924) 243.

29 Lásd 38. és 39. lj.

30 Lásd pl. PIRIGYI, *A magyarországi* (4. lj.), 195–196; Uő., „A Hajdúdorogi Egyházmegye története”, in TIMKÓ, *A Hajdúdorogi Bizánci Katolikus Egyházmegye*, 17–45, 36. (A szerző azon észrevételét miszerint a Szórványhelynökség révén „újabb görögkatolikus kormányzati egység létesült” árnyaltan kell értenünk: nyilvánvalóan csak egy az akkori Hajdúdorogi Egyházmegyén *belüli* új szervezeti alegységről volt szó.)

31 A zempléni területi helynökség alapításához lásd hajdúdorogi egyházmegyei körlevél, n. 781 és n. 1531/2008; a debreceni területi helynökség megalakításához pedig lásd uo., n. 1312/2014.

32 E „területi helynökségek” – ha a ténylegesen hozzájuk telepített jogkörökben jelentős differenciák is figyelhetők meg – bizonyos párhuzamot mutatnak a korábbi „külsőhelynökségek”-ekkel. Egyrészt mindkettő egyházmegyén belüli – annak távolabbi (vagy természetesen elkülönülő) területein az érintett megyéspüspök által létesített – kormányzati alegység. Emellett, másrészt – legalábbis közösségünk történetében – érdekes, hogy ezek a belső autonóm

pontatlanok voltak azok a „szakértői” észrevételek, melyek úgy vélték, hogy a Zempléni helynökség létrehozásával az intézkedő főpásztor szentszéki jogkört sértett. A kisebb autonómiával rendelkező keleti egyházak esetében is csak a részegyházak *külső* határainak megváltoztatása igényel pápai rendelkezést. A területi helynökségek létesítése amint a '60-as évek végén (a Szórvány esetében) sem, úgy 2008-ban (Zemplén) illetve 2011-ben (Debrecen) sem ilyen átszervezés volt. Ellenben külső határmódosítás volt a Zempléni Területi Helynökség Hajdúdorogi Egyházmegyétől Miskolci Apostoli Exarchátushoz történő 2011-es átcsatolása, mely már pápai közreműködéssel kiadott szentszéki határozat révén valósult meg.³³

2. Átmenti időszak: a kánonjogi szóhasználat fokozatos fejlődése a régi jogtól a keleti kodifikációig

Az előző pontban a helyi hierarchikus egységek – részegyházak – panorámikus áttekintését és a vonatkozó *elnevezéstan* pontosítását céloztuk. A továbbiakban az „exarchátus” kifejezés új jelentéstartalommal megjelenő fogalmának *kialakulási folyamatát* igyekszünk beazonosítani és felidézni.

*

Az eleinte miskolci „apostoli *kormányzóság*” megnevezés alatt szereplő joghatósági egységünk „apostoli *exarchátus*” névre történő átkeresztelése, úgy tűnik, nem köthető egyetlen jól beazonosítható dokumentumhoz, pillanathoz! Ellenkezőleg, még a szentszéki kiadványokban is a két elnevezés bizonyos ideig mutatkozó együttélésével találkozhatunk. Emiatt sem meglepő, ha a hétköznapi szóhasználatunkban is megfigyelhető e kettősség továbbélése.³⁴

szerveződési egységek eddig mindig a külső egyházmegyehatárok későbbi módosítása előkészületi lépéseinek bizonyultak. (A külhelynökség korábbi jogintézményéhez lásd SZABÓ PÉTER, „A »hajdúdorogi külhelynökség« kánonjogi státusza”, in *Liturgikus örökségünk I: Az első magyar nyomtatott Liturgikon megjelenésének 120. évfordulójára 2002. április 18-án rendezett szimpózium anyaga*, Nyíregyháza 2002, 17–26.)

33 Lásd CONGREGATIO PRO ECCLESIIIS ORIENTALIBUS, decr. *Ut aptius spirituali*, 5. III. 2011, in *AAS* 103 (2011) 4, 306.

34 Legalábbis a CCEO 1991-es hatálybalépésétől „görögkatolikus kormányzóságról” beszélni azonban már nyilvánvalóan anakronizmus. (Ez a – ma már egyértelműen helytelen – elnevezés olykor a keleti kódex után megjelent rangos kiadványokban is visszaköszön; vö. pl. „Apos-

Az *Annuario Pontificio* című pápai évkönyvben a Miskolchoz kötődő hierarchikus szervezeti egység csak 1926-tól jelenik meg, eleinte az „*Apostoli kormányzóságok*” címszó alatt, értelemszerűen vezetőjét is *apostoli kormányzónak* titulálva.³⁵ Emellett Papp Antal neve, legalábbis 1936-ig a következő – „Rendes joghatósággal bíró személyi és területi jellegű keleti rítusú főpásztorok”³⁶ című – rubrikában is szerepel.

A vizsgált hierarchikus kormányzati egység megnevezésével kapcsolatban, mint arra Federico Marti is rámutat,³⁷ *lényegi változásokat az 1941-es évtől* találunk. Ettől az időponttól Miskolc kimarad az apostoli kormányzóságok listájából [!], s neve – nem(csak) a püspöké, hanem a *szervezeti egységé magáé* is – átkerül a „Rendes joghatósággal bíró személyi és területi jellegű keleti rítusú főpásztorok” címszó alá.³⁸ (Ekkortól Papp Antal neve is újra feltűnik ez utóbbi lajstromban.) Fontos változás tehát, hogy a címzetes érsek neve mellett – úgy tűnik első alkalommal itt, 1941-ben – már nem „apostoli kormányzó”, hanem „apostoli *exarcha*” megjelölés áll!³⁹ Figyelmet érdemel azonban, hogy ekkor még csak a *főpásztor* kapja ezt az új (jellegzetesen keleti) hivatali megnevezést, részegyháza ellenben továbbra is a keleti rítusú prelátusok – meglehetősen tág és pontatlan – címszáva alatt szerepelt. A *rubrika* címében magában változást majd csak 1957-től

tolí kormányzóság [...] Ma egyetlen -unk van, a Miskolci g.k. -”, in DIÓS ISTVÁN [szerk.], *Magyar Katolikus Lexikon*, I, Budapest 1993, 354; vö. 28. lj.

35 A pápai évkönyv adataiban a kormányzósággal kapcsolatban – mind itt, mind a későbbiekben – kisebb-nagyobb pontatlanságok is fellelhetők; itt lásd „Amministrazioni apostoliche ad nutum S. Sedis [...] Miskolcs [sic!] (parrocchie in territorio ungherese della dioc. di Mukačevo[!]: a. 1923[!])”, in *Annuario Pontificio* 1926, 361. (A kormányzóságok listája maga is csak 1925-től indul az évkönyvben, előtte az egyházmegyei rangot el nem ért keleti joghatósági egységek az „apostoli delegációk” név alatt szerepelnek; lásd *Annuario Pontificio* 1925, 351 [ezzel szemben: *Annuario Pontificio* 1924, 347: „Delegazioni apostoliche dipendenti dalla S. Congregaz. »Pro Ecclesia Orientali«” (5 db)].

36 „Prelati di rito orientale aventi giurisdizione ordinaria personale e territoriale”, lásd in *Annuario Pontificio* 1926, 362; illetve *Annuario Pontificio* 1936, 518–520. (A harmincas évek második felében ez utóbbi lajstromban a főpásztor neve már nem jelenik meg. Ettől kezdve csak az „Amministrazioni apostoliche” című listában szerepel, Miskolc neve mellett, 1940-ig; vö. *Annuario Pontificio* 1937, 522–524; *Annuario Pontificio* 1940, 539–541.)

37 MARTI, „Gli ordinariati” (27. lj.), 29.

38 „Prelati di rito orientale aventi giurisdizione ordinaria personale e territoriale”, melyek között Miskolc az alábbi megjelöléssel szerepel: „Miskolc (parrocchie di fedeli ruteni di rito bizantino in territorio ungherese: a. 1923). Esarca apostolico S.R. Rma monsig. Antonio Papp Archiv. tit. di Cisico. Residenza: in Hunyadi utca 3, Miskolc, Ungheria”, *Annuario Pontificio* 1941, 545, 546; míg a korábbi – adminisztratív – besorolás utolsó évéhez lásd *Annuario Pontificio* 1940, 539–541.)

39 Lásd az előző lj.-et.

találunk, amikor az addigi – imént említett „Prelati di rito orientale...” – fejezetcímet is az „*Esarchi apostolici e ordinari per fedeli di rito orientale*” váltja.⁴⁰ Érdemes ugyanakkor megfigyelni, hogy – legalábbis fejezetcím szintjén – még ez utóbbi változás eredményeként sem a keleti *részegyház* megnevezése szerepel az új címzésben, hanem csak az annak élén álló *sze-mély* hivatali megjelölése.⁴¹

A pápai évkönyvben a közvetlenül a *részegyházra* utaló apostoli „Exarchátus” elnevezés *fejezetcímként* csak 1964-től váltja fel a fentebb jelzett „apostoli *exarchák*...” címzést.⁴² (Érdekességgént megjegyezhető, hogy a „rutén” jelző az exarchátus leírásából a pápai évkönyvben először csak 1963-ban marad el.⁴³)

*

A kodifikációtörténet tanulmányozása során találtunk rá Cyril Korolevskij egy javaslatára, melyből úgy tűnik, hogy a bizánci rítusú főpásztorok esetében az exarcha elnevezés mai értelemben vett törvénykönyvi alkalmazását Ő indítványozta. Ezt látszik alátámasztani az első kodifikáció III. plenáris ülésének anyaga,⁴⁴ melyben az alkotmányjogi szövegtervezet (akkori) 198-as, illetve 293-as kánonja kapcsán – a terminológia keleti jellegének erősítése érdekében – azt szorgalmazta, hogy „a rendes joghatóságú ordináriusok” általános megnevezést a bizánci főpásztorok vonatkozásában az „exarcha” megjelöléssel egészítsék ki.⁴⁵ Figyelembe véve a javaslatte-

40 *Annuario Pontificio* 1957, 783 (vö. *Annuario Pontificio* 1956, 733).

41 A címzéssel ellentétben a részegyház leírásában viszont 1957-től már megjelenik az „exarchátus” kifejezés: „Miskolc (a. 1923) Miskolcen(sis) – Esarcato[!] apostolico – Ungheria. Esarca apostolico per i cattolici ruteni di rito bizantino delle parrocchie in territorio ungherese – ; Amministratore apostolico: SER. Mons. Nicola Dudas, Vesc. di Hajdudorog”, in *Annuario Pontificio* 1957, 785.

42 „Esarcati apostolici e ordinariati per fedeli di rito orientale” in *Annuario Pontificio* 1964, 735; vö. „Esarchi apostolici e ordinari per fedeli di rito orientale” *Annuario Pontificio* 1963, 730. (Újra megjegyezzük ugyanakkor, hogy – az évkönyv imént említett fejezetcímétől eltérően – a címzés alatti rövid szövegekben magukban az „Exarchátus” elnevezés már 1957-től megjelent; lásd 41. l.)

43 Lásd *Annuario Pontificio* 1963, 733: „Esarca apostolico per i cattolici di rito bizantino – Ungheria” (az előbbivel szemben: *Annuario Pontificio* 1962, 706: „Esarca apostolico per i fedeli cattolici ruteni di rito bizantino delle parrocchie in territorio ungherese”).

44 Az első keleti kodifikáció menetének rövid áttekintéséhez lásd IVAN ŽUŽEK, „Appunti sulla storia della Codificazione canonica orientale”, in YOANNIS L. GAID (edited by), *The Eastern Code: Text and Resources*, (Kanonika 13), Rome 2007, 31–71, 40–50.

45 Delegati Orientali – P. Korolevskij (Greco): „Da una ventina di anni si sono moltiplicati gli Ordinari con giurisdizione episcopale. L'Annuario Pontificio del 1935 (pp. 511–512) ne conta otto, di cui sei sono di rito bizantino. Altri hanno il titolo di Amministratore Apostolico. I

vő rendkívüli szakmai tekintélyét, s nem kevésbé azt a tényt, hogy – mint láthattuk – alig néhány év múltán a pápai évkönyv szóhasználata pontosan a javaslatnak megfelelően módosult, joggal feltételezhetjük, hogy az exarchátus kifejezés mai keleti katolikus értelmének hivatalos szóhasználatbeli meghonosítása Korolevskijnek köszönhető.

*

A miskolci görögkatolikus joghatósági egységet eredetileg tehát apostoli kormányzásának alapították.⁴⁶ Ezt Papp Antal címzetes érsek eleinte „apostoli kormányzóként” irányította. A hivatali megnevezése az *Annuario Pontificio* tanúsága szerint 1941-től módosult „apostoli exarchára”. A részegyház exarchátussá történő átnevezésére azonban – mint láttuk –, csak lassanként, az első keleti kodifikáció nyomán került sor az ’50-es és ’60-as

primi, quando sono di rito bizantino, si chiamano Esarchi, e, per dare una tinta più orientale al Codice, vorrei che questo nome non venisse tralasciato. Perciò, verso la metà del paragrafo, dopo prelatus cum iurisdictione episcopali aggiungerei qui apud Byzantinus Exarchus dicitur...”, lásd S. CONGREGAZIONE ORIENTALE, Prot. n. 268/33 – Num II, *Codificazione Canonica Orientale, per gli E.mi Padri della Pontificia Commissione*, Terza Plenaria, Schema dei canoni 145–355 (C.I.C.), proposto dalla Commissione dei Rev.mi Delegati orientali e le osservazioni dell’Episcopato orientale, Tipografia Poliglotta Vaticana 1936, 46–47. Ugyane szerző az apostoli vikáriusokról szóló 293. kán. kapcsán újra a fenti értelemben érvel: „Come già l’ho accennato nel mio studio preparatorio al can. 198, § 1, i vicari apostolici hanno una origine prettamente occidentale [...] Il primo vicario apostolico che sia esistito... è quello del Malabar, eretto nel 1659 a motivo delle controversie coll’arcivescovo di Goa e col Portogallo. [...] Nella disciplina bizantina il Prelato che fa le veci del vicario apostolico in quella latina si chiama Esarca. Va da se che questi esarchi non hanno nulla di comune con i tre esarchi antichi di Tracia, del Ponto e dell’Asia, assorbiti nel 451 dal Patriarcato di Costantinopoli. L’esarca è nominato dal patriarca assistito dal suo sinodo, e regge un territorio in cui la gerarchia non esiste, oppure in cui l’esercizio della giurisdizione episcopale è stato sospeso per un certo tempo. [...] È unicamente per imitazione della disciplina latina... che la Propaganda ha nominato alcuni vicari apostolici di rito orientale [...] Il secondo fu quello di Munkács nell’Ungheria settentrionale, oggi Mukačevo nella Russia Podcarpatica. Eretto nel 1689 in seguito all’accessione all’unione dei Ruteni di quelle parti, cessò nel 1771 colla restituzione dell’antica eparchia di Mukačevo, tuttora esistente. [...] Vale la pena, per un solo vicariato che è tanto facile denominare Ordinariato (dacchè per i non-Bizantini non si può adoperare la parola Esarcato), di conservare una denominazione che non ha tradizione antica e nemmeno vera tradizione orientale? È questione di nomenclatura, perchè non si tratta di sopprimere nessuno dei canoni del capitolo X. Riservando le denominazioni Exarchatus, Exarchus, per tutti i Bizantini, Ordinarius, ordinarius per gli altri, darei a questo capitolo il titolo seguente: De Exarchis et aliis Ordinariis ad instar Episcoporum. Va da se che i prelati... che sono... Bizantini dovrebbero d’ora innanzi ricevere la denominazione la denominazione di Esarchi nella terminologia ufficiale della Sacra Congregazione. Il vicario apostolico dell’Abissina e tutti quelli [...] verrebbero denominati Ordinari...”, *Uo.*, 193–195.

46 Lásd 14. lj.

évek fordulója táján.

A keleti kánonjogi terminológia lassú fejlődésének, majd a szovjet rezsim által akadályoztatott magyar egyházi életnek a fura együtthatása eredményezte azt a sajátos helyzetet, hogy Miskolcon 1941 és 1945 között apostoli *exarcha* irányított apostoli *kormányzóságot* („administratura apostolica”), míg az exarchátus név stabilizálódása után mintegy fél évszázadig apostoli *kormányzók* („administrator apostolicus”) irányították az apostoli *exarchátust*. Ez utóbbi helyzet, mint láttuk, csak akkor rendeződött, amikor az exarchátus újra külön főpásztort kapott.

3. A Miskolci Apostoli Exarchátus helyzetének rendeződése (2011-től)

A szoros értelemben vett széküresedés, azaz helyben lakó főpásztor hiánya egy részegyház élén – még ha csak egy kis exarchátusról is van szó – rendkívüli állapot, ami természetéből adódóan mielőbbi rendezést igényel. Ez fokozottan is igaz arra az esetre, amikor nemcsak egyszerűen adminisztrátor révén biztosított átmeneti irányításról van szó, hanem e feladatott ráadásul csak „oldallagosan”, azaz távolról látják el, egy „főállásban” másik egyházmegyét irányító püspök révén. A miskolci exarchátus esetében – elég ritka módon, több mint fél évszázadig – éppen ez utóbbi, az érintett közösség szemszögéből legkedvezőtlenebb megoldás maradt fenn. Ez azért is különös, mert azok a külső okok – a trianoni határok eleinte vélt ideiglenes jellege, illetve a későbbi kommunista uralom –, melyek előbb a részegyház kialakulásához majd későbbi fennmaradásának konzerválódásához vezettek, 1989 után már bizonyosan nem álltak fenn. Az 1946-tól mutatkozó, teológiaiilag kétségtelenül rendellenes helyzetnek az orvoslására – az érintett adminisztrátor belátásának és buzgó kezdeményezésének köszönhetően – csak XVI. Benedek pápa 2011-as rendelkezése révén került sor.

Ekkor tehát, egy helyben lakó főpásztor kinevezése révén, megszűnt a miskolci exarchátus – sajnos több mint fél évszázadig elhúzódó – oldallagos kormányzása. Orosz Atanáz püspök kinevezése lehetővé tette, hogy – immár újra – a részegyház típus jogállásának megfelelő titulussal, azaz *apostoli exarcha* minőségben kapjon főpásztort az ekkor ráadásul területileg is kibővülő joghatósági egység.

A miskolci exarchátus intézményfejlődése (több mint 90 évvel létrejött után) csak 2015 márciusában ért teljességgel révbe, amikor – az egykor átmenetinek szánt kormányzóság – végre eparchia rangra emelkedett.⁴⁷ Az apostoli exarchátussal szemben ez a részegyház típus már teológiailag is hiánytalan: vezetője a [megyés]püspök – az apostoli exarchával szemben – nem a pápa helyetteseként (*potestas vicaria*), hanem *saját* hatalommal (*potestas propria*), közvetlenül Krisztus nevében végzi főpásztori szolgálatát.⁴⁸ Ez utóbbi változás következményeként pedig a magyar görögkatolikus egyház szerves joghatósági egysége szempontjából is kedvező változás állt be.⁴⁹

Összegzés

1. Az „exarchátus” kifejezést az antik kortól napjainkig számos egymással jól jelentősen eltérő civil és egyházi hivatal jelölésére alkalmazták.⁵⁰ A kö-

-
- 47 Lásd FRANCISCUS, const. ap. *Qui successimus* [Exarchia Apostolica Miskolcensis pro Ecclesia Byzantina Hungariae ad gradum Eparchiae evehitur], 19. III. 2015, in *AAS* 107 (2015) 6, 507. Vélhetőleg csak a fokozatosság elvének tudható be, hogy az exarchátust miért nem emelték már korábban egyházmegyei rangra, hisz 2011-től, a Zempléni Helynökség átcsatolásának köszönhetően az ehhez elvárható minden feltételnek megfelelt. E lényegi összetevők – teológiai funkciójú szervezetről lévén szó – egyébként sem szociológiai, hanem elsősorban – sőt mint azt az egyházmegye CD 11 szerinti definíciója bizonyítja, szinte kizárólag – teológiai meghatározottságúak. (Így érthető, hogy gyakran még a miskolci exarchátus statisztikai adottságainál szerényebb léptékű közösségek is nyertek egyházmegyei rangot; az utóbbi témakörhöz lásd SZABÓ PÉTER, „Észrevételek az egyházmegye ideális méreteinek kérdéséhez”, in *Athanasiana* 44 [2017] 96–128.)
- 48 A Miskolci Apostoli Exarchátus volt az utolsó magyarországi részegyház, ami természeténél fogva nem rendelkezett saját jogcímen kormányzó főpástorral.
- 49 A külső vagy belső hiányosságok kényszere miatt csak apostoli helyettesi hatalommal felruházott főpástor irányítása alatt álló részegyházak – éppen a saját jogcímen kormányzó főpástor hiánya miatt – közvetlen szentszéki alárendeltségűek. Ebből fakadóan nincsenek megfelelő módon – tudniillik a helyi egyház teológiájának és a keleti egyháztan elveinek megfelelő értelemben – integrálódva helyi közösségükbe. (Emellett a közvetlen szentszéki alárendeltség normál esetben minősülő szuffragáneus státuszú besorolással történő felváltását – mely utóbbi mind teológiai, mind jogi szempontból koherensebb –, már a II. Vatikáni Zsinat is erőteljesen szorgalmazta; vö. CD 40.2.)
- 50 Lásd SZEREDY JÓZSEF, *Egyházjog különös tekintettel a Magyar Szent Korona területének egyházi viszonyaira valamint a keleti és protestáns egyházakra*, I, Pécs 1879, 423; CARLO G. MOR, „Esarca”, in *Enciclopedia Italiana*, vol. 14, Roma [1932], 268; CYRIL KOROLEVSKIJ, „Constantinopoli (il Patriarca di)”, in *Uo.*, vol. 11 [1931], 625–627; OTTORINO BERTOLINI, „Esarcato d’Italia (di Ravenna)”, in *Enciclopedia cattolica*, V, Città del Vaticano [1950], 538–540; MARIO GORINO-CAUSA, „Esarca ed esarcato”, in ANTONIO AZARA – ERNESTO EULA (a cura di), *Novissimo Digesto Italiano*, vol. VI, Torino 1964, 682–683; COUSSA, *Epitome* (19. lj.), 333–338, n. 341, 336. sk.; POSPISHIL, *Code* (19. lj.), 166–174; RENÉ NAZ, „Exarque”, in *Dictionnaire* (lj.

zös keleti jogban fellelhető mai jelentéstartalmának kodifikációjára – úgy tűnik –, Cyril Korolevskij tett javaslatot, még a múlt század harmincas éveinek közepén.⁵¹ A fogalom gyakorlati meghonosodása további másfél-két évtizedet igényelt.⁵²

2. Az eperjesi eparchia maradványterületeiből alakult hazai részegyház megnevezésével kapcsolatban szóhasználatunk a legutóbbi időkig zavaró pontatlanságokat mutat. 1924-ben *apostoli kormányzóság* („administratura apostolica”) létesítésére került sor.⁵³ Az adminisztratúra és az exarchátus *nem szinonimái* egymásnak, ha sok közös vonást is mutathat a két jogintézmény. Eszerint mind az „exarchátus” elnevezés alkalmazása a miskolci adminisztratúrára a kezdeti időszakra vonatkozóan, mind pedig az az apostoli kormányzóság megjelölés a későbbi időkre értve egyaránt anakronisztikus.

A mondottakból adódóan a helyes megnevezés időszakonként eltérő! Eleinte az apostoli kormányzóságot Papp Antal apostoli *kormányzó*ként irányította. Hivatali megjelölése a pápai évkönyvben 1941-től módosult „apostoli exarchára”. A részegyház *exarchátussá* történő átnevezésére csak lassan, több apró módosulás révén, az ’50-es és ’60-as évek fordulója táján került sor.⁵⁴

7), V, 1953, 604; RAYMOND JANIN, „Exarchat”, in *Catholicisme* (28. lj.), 862; Uő., „Exarque”, in *Uo.*, 862–864; [N.n.], „Exarque, Exarchat”, in BERNARD LOTH – ALBERT MICHEL (par), *Dictionnaire de théologie catholique*, Tables générales [I], Paris 1951, 1455; VICTOR POSPISHIL, „Exarchy”, in *New Catholic Encyclopedia*, V, New York [1967], 702–703, SACRA CONGREGAZIONE PER LA CHIESA ORIENTALE, *Oriente cattolico. Cennistorici e statistiche*, Città del Vaticano 41974, 77–79; ALEXANDER KAZHDAN – ARISTEIDES PAPADAKIS, „Exarch”, in ALEXANDER KAZHDAN (ed.), *The Oxford Dictionary of Byzantium*, New York-Oxford 1991, vol. II, 767; ALEXANDER KAZHDAN, „Exarchate”, *uo.*, 767; SZABÓ PÉTER, „Exarchátus”, in DIÓS ISTVÁN – VICZIÁN JÁNOS (szerk.), *Magyar Katolikus Lexikon*, III, Budapest 1997, 446; Uő., „L’abbazia «nullius dioecesis» ed il monastero «stauropagico». Comparazione storico-giuridica”, in *Kanon* [Jahrbuch der Gesellschaft für das Recht der Ostkirchen], vol. XXI, Hennef 2010, 267–286 { = SOCIETY FOR THE LAW OF THE EASTERN CHURCHES – *Marcianum: School of Canon Law, Forms of Autonomy in the Eastern Churches, Conference*, Venezia 21–26 September 2009}; Jiří DVOŘÁČEK, „Die Rechtsstellung der Apostolischen Exarchie in der Tschechischen Republik”, in CHRISTOPH OHLY – WILHELM REES – LIBERO GEROSA, (hrsg. von), *Theologia Iuris Canonici. Festschrift für Ludger Müller zur Vollendung des 65. Lebensjahres* (Kanonistische Studien und Texte, Bd. 67), Berlin 2017, 701–719; lásd még MARTI, „Gli ordinariati” (27. lj.), 16–36.

51 Lásd 45. lj.

52 Lásd 39–42. lj.

53 Lásd 14. lj.

54 Fentebb láthattuk, hogy Papp Antal mint prelátus már 1941-től „exarchaként” szerepel, azonban az akkori megjelölés szerint még „apostoli kormányzóság” élén állt. Az „exarchátus” kife-

A keleti kánonjogi terminológia lassú fejlődése és a „népi demokratikus rezsim” által akadályoztatott magyar egyházi élet együtthatásának fura következménye lett az, hogy Miskolcon 1941 és 1945 között apostoli *exarcha* irányított apostoli *kormányzóságot* („administratura apostolica”), míg a későbbiekben – az exarchátus név stabilizálódása után – mintegy fél évszázadig apostoli *kormányzók* („administrator apostolicus”) irányították az apostoli *exarchátust*. Ez utóbbi helyzet, mint láttuk, csak akkor rendeződött, amikor az exarchátus (2011-ben) újra külön főpásztort kapott, aki már apostoli *exarcha* minőségben, helyben lakó főpásztorként kormányozta az exarchátust.⁵⁵

3. Jóllehet a külső körülmények ehhez már harminc éve is adottak voltak, az egykori apostoli kormányzóság helyzete mégis csak pár éve (vélegesen csak 2015-ben), majd egy évszázadnyi várakozás után rendeződött. Ennek elengedhetetlen előfeltétele volt a hajdúdorogi püspök elődeihez képest igencsak új, szinte szokatlanul önzetlen hozzáállása. Kocsis Fülöp püspök 2011-ben saját kezdeményezésére nemcsak egy másik egyenrangú püspököt kért maga mellé, hanem – a régen óhajtott székvároson túl⁵⁶

jezés a részegyház elnevezésére az évkönyv szövegében már 1957-től fellelhető. A rubrika neve maga azonban csak lassan változik: az eparchiánál alacsonyabb szerveződési keleti szintű részegyházak 1925-ig az „apostoli delegációk” címszó alatt jelennek meg, ezt 1956-ig „a rendes joghatósággal rendelkező keleti rítusú prelátságok” címzés követi, mely utóbbit 1957-től az „apostoli exarchák”, és végül (majd csak) 1964-től az „apostoli exarchátusok” rubrika vált.

55 Itt érdemes még két további szóhasználatbeli pontatlanságot is tisztázni. (1) Kocsis Fülöppel szemben, aki hajdúdorogi püspökként csak oldallagosan, apostoli kormányzóként irányíthatta az exarchátust, Orosz Atanáz püspök hivatali beosztása 2011-től már értelemszerűen apostoli exarcha (és nem kormányzó) volt. (2) Noha az új exarcha 2011-től helyi püspökként irányította a részegyházát, a saját jogcímen kormányzó eparcha elnevezés – a megyéspüspök szinonimája – értelmesszerűen csak 2015-től illik rá, amikor részegyháza egyházmegyei rangra emelkedett. (A két dátum közötti négy évben apostoli exarchaként még a pápa nevében irányította a miskolci exarchátust.)

56 Eleinte az eperjesi paróchiák Hajdúdorogi Egyházmegyéhez csatlakozásának gondolata is felmerült. Ezzel szemben elsősorban Szémán István képviselte az önálló jogállás megőrzését. A létrejött kormányzóság területén azonban, mint köztudot, nem volt püspöki székhelynek alkalmas város. Emiatt Papp Antal érsek az egyházmegyéhez tartozó Miskolc Búza téri paróchiáról kormányozta eleinte huzonegy paróchiát számláló részegyházát. Érthető módon a város kormányzósághoz csatlakozásának igénye többször is felmerült (1929, 1938), ám a kezdeményezés minden egyes alkalommal elutasításra talált; vö. VÉGHSEŐ, *I rapporti* (4. l.), 204–205. A kérdésre vonatkozóan – az iménti műben jelzett Vatikáni Levéltári anyag mellett – a Keleti Kongregció levéltára is érdekes, másfél tucatnyi dokumentumokból álló anyagot őriz; lásd ASGO n. 2105/1928: Greco-ruteno, Residenza dell'Ammin.-Apostolico in Miskolc. Eből kiderül, hogy az első kérelem Miskolc átcsatlakozására és a Búza téri templom székesegyházzá nyilvánítására a kormányzósági konzultori testület részéről már egy 1925. nov. 9-i levélben – azaz Papp Antal okt. 27-i beiktatása után alig pár nappal! – megfogalmazódott, amit a nun-

– egyházmegyéje egy további jelentős régióját, a zempléni főesperesség paróchiáit⁵⁷ is átengedte a formálódó miskolci püspökségnek.

*

Gondolatmenetünk zárásaként felvethető, vajon tényleg érdemes-e a jelen tanulmányban tárgyalt terminológiai megkülönböztetésre (*administratura apostolica/exarchatus*) figyelmet fordítani. A hétköznapi szóhasználat – érthető módon – hajlik az egyszerűsége, ami a mára bevett keleti elnevezés (exarchátus) korábbi időszakra történő megkülönböztetés nélküli alkalmazását – visszavetítését – eredményezte.⁵⁸ Úgy véljük, a történelmi hűség és főleg a kánonjogi szaknyelv szemszögéből mégsem indokolatlan a fentebb fejtegetett precízebb szóhasználat érvényesítése. Az apostoli adminisztratúra (és kormányzója) jogi alakja ugyanis, mint mondtuk, nem (pontos) szinonimája az apostoli exarchátusnak és az annak élén álló exarchának. A két hivatal jogkörei eltéréseket mutathattak, ma pedig a köztük mutatkozó differencia még nyilvánvalóbb. A keleti elnevezés meghonosodása örömteli. Ez azonban – nézetem szerint – legalábbis szaknyelvi szinten bizonyosan nem indokolja az apostoli exarchátus és apostoli kormányzóság egyszerű szinonimaként történő alkalmazását.

cius nov. 23-án továbbította a Keleti Kongregáció felé. A felvetésre nem sokat váratott Miklós püspök 1926. febr. 7.-ei, 290/1926 sz. igen határozott elutasítást megfogalmazó, sőt erőteljesen korholó hangnemű válasza [uo. n. 3/1].

57 A 29 átadott paróchia listája a hivatalos szentszéki közlöny felsorolásában: Zempléni főesperesség: [1] hegyaljai esperesi kerület: Bekecs, Bodrogkeresztúr, Bodrogolaszi, Komlóska, Mezőzombor, Szerencs, Tokaj, Tolcsva; [2] miskolci esperesi kerület: Berzék, Felsőzsolca, Hejőkeresztúr, Miskolc(-Belváros), Miskolc-Avas, Miskolc-Diósgyőr, Miskolc-Görömböly, Miskolc-Szirma; Sajópálfala, Sajópetri, Sajóvamos, Tiszaújváros; [3] sátoraljaújhelyi esperesi kerület: Dámóc, Kenézlő, Pácin, Rudabányácska, Sárospatak, Sárospatak-Végardó, Sátoraljaújhely, Vajdácska, Zemplénagárd; lásd *AAS* 103 (2011) 4, 306.

58 A fordított szóhasználatbeli lazaság, tudniillik a miskolci apostoli exarchátus apostoli kormányzóságnak titulálása a közelmúlt vonatkozásában (lásd 34. l.), azonban mindenképpen indokolatlan.